

Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach testamentowych

Forensic psychiatric expertises in testamentary cases

DANUTA HAJDUKIEWICZ

Z Kliniki Psychiatrii Sądowej Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Pruszkowie

STRESZCZENIE. *Cel.* Przedstawiono wady oświadczenia woli testatora, o których mówi art. 945 § 1 pkt 1 kc, powodujące nieważność testamentu. *Poglądy.* Jest to stan testatora, wyłączający świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, spowodowany w szczególności chorobą psychiczną, „niedorozwojem umysłowym”, albo innym chociażby przemijającym zaburzeniem czynności psychicznych, które są wymienione w art. 82 kc. Zarówno gdy chodzi o testamenty zwykłe, jak i szczególne sąd zleca biegłemu psychiatrze ocenę, czy stan testatora pozwalał mu, czy też może wyłączał świadome lub swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, przy czym kodeks cywilny nie przewiduje stanów pośrednich, zatem biegły nie może mówić o jakimkolwiek ograniczeniu tych zdolności. Przy testamentach szczególnych bywa, że sąd zleca biegłemu psychiatrze (niekiedy powołuje też w tym celu psychologa) ocenę, czy w czasie sporządzania testamentu szczególnego u testatora istniała obawa rychłej śmierci. *Wnioski.* Znajomość omawianych zagadnień jest konieczna dla uniknięcia błędów orzeczniczych

SUMMARY. *Aims.* The paper presents defects in testator's declaration of will that – according to the provisions of Article 945 Par. 1 Item 1 of the Civil Code – result in invalidity of the will. *Review.* The defects consist in the testator's state excluding his conscious decision making or discretion of decision and declaration of will, in the result, in particular, of mental illness, “mental retardation” or other, even transient disturbance of psychological functions listed in Article 82 of the Civil Code. Both in the case of an ordinary will and will in a non-standard form, the court instructs an expert psychiatrist to assess whether the testator's condition enabled him/her to make the decision and declare their will consciously and freely or whether this was excluded. Since the Civil Code does not provide any intermediate states of the testator, the court expert cannot recognise any limitations of testamentary capacity. In the case of will made in an emergency situation the court may instruct the expert psychiatrist (sometimes psychologists are appointed for the purpose) to assess whether at the time of making the will in a non-standard form the testator was under apprehension about his/her imminent death. *Conclusion.* The knowledge of these issues is necessary to avoid errors in court expertises.

Słowa kluczowe: testamenty zwykłe i szczególne / orzecznictwo sądowo-psychiatryczne

Key words: will ordinary and in a non-standard form / forensic psychiatric expertise

Postępowanie w sprawach cywilnych różni się wyraźnie od postępowania w sprawach karnych, a ponadto inne są zadania biegłego psychiatry w odrębnych postępowaniach cywilnych: w sprawach o ubezwłasnowolnienie, w sprawach małżeńskich oraz w sprawach związanych z zawartą umową czy spo-

ządzonym testamentem. Wymaga to od biegłego znajomości unormowań prawnych w poszczególnych postępowaniach, jak i zadań stawianych biegłemu psychiatrze oraz ocze-kiwań sądu wobec jego opinii.

W postępowaniu cywilnym biegli psychiatry najczęściej powoływani są w sprawach

o unieważnienie testamentu. Mimo licznego udziału psychiatrów w tych postępowaniach zbyt wiele ich opinii dotkniętych jest poważnymi nieprawidłowościami i błędami wskazującymi, że biegli nie znają specyfiki danej dziedziny. Dotyczy to również opinii wybitnych psychiatrów–klinicystów, a nawet wytrawnych biegłych sądowych w sprawach karnych, którzy jednak w dziedzinie opinionowania w sprawach cywilnych poruszają się po omacku.

Analizując przed kilku laty opinie cywilne, będące opiniami instytutu, opracowanymi w Klinice Psychiatrii Sądowej w Pruszkowie stwierdziłam, że wśród 28 opinii aż 24 były wydanymi w sprawach testamentowych, a 14 z tych było kolejnymi opiniami, od trzeciej do szóstej [Hajdukiewicz 2000]. Przyczyny kolejnego zasięgania opinii biegłego były dwie: z jednej strony uporczywe dążenie do wykazania swojej racji przez niezadowoloną stronę procesową, lecz z drugiej strony powodowali to sami biegli poprzez swoje błędy, wskazujące na nieznamość unormowań prawnych lub też przez niedostateczne, powierzchowne uzasadnienie swoich wniosków.

UNORMOWANIA PRAWNE W SPRAWACH TESTAMENTOWYCH

Art. 941 kc stanowi: „rozporządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament”. Termin „testament” oznacza zarówno czynność prawną o określonych cechach, jak i dokument zawierający odpowiednie oświadczenie woli testatora. Pazdan [1998] wyjaśnia, że jest to czynność prawna jednostronna, dotyczy rozporządzenia swoim majątkiem na wypadek śmierci, może być odwołana. Do chwili śmierci testatora, testament nie powoduje żadnych zmian w jego majątku i prawach majątkowych. Warunkiem jest, że testator musi posiadać świadomość dokonywanej czynności i musi mieć wolę jej dokonania. Przepisy prawa spadkowego wymagają spełnienia kilku przesłanek istotnych dla ważności testamentu:

1. zdolności testatora do testowania (art. 944 §1),
2. odpowiedniej formy testamentu (art. 949–958 kc),
3. braku wad oświadczenia woli (art. 945 kc),
4. braku wad treści.

Z treści art. 942 kc wynika, że „testament może zawierać rozporządzenie tylko jednego spadkodawcy”, co oznacza, że kodeks cywilny nie przewiduje testamentów wspólnych (np. małżonków). Może on być odwołany – „spadkodawca może w każdej chwili odwołać zarówno cały testament, jak i jego poszczególne postanowienia” (art. 943 kc).

Dalsze artykuły wskazują na przesłanki istotne dla ważności testamentu: „Sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych” (art. 944 §1 kc), a ponadto „testamentu nie można sporządzić ani odwołać przez przedstawiciela” (art. 944 §2 kc). Oznacza to, że zdolność testowania ma osoba fizyczna z pełną zdolnością do czynności prawnych, zatem nie mają jej ani osoby niemające zdolności do czynności prawnych (ubezwłasnowolnione całkowicie), ani o ograniczonej zdolności (czyli osoby, które ukończyły lat trzynaście, ale nie ukończyły lat osiemnastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo). Jeśli testament napisze osoba pozbawiona pełnej zdolności do czynności prawnych – jest on nieważny. Pełna zdolność do czynności prawnych wymagana jest w czasie sporządzania testamentu, jak i w czasie jego odwoływania. Pazdan [1998] wyjaśnia, że jeżeli testator utraci zdolność do czynności prawnych już po sporządzeniu testamentu, nikt nie może go odwołać.

Wady oświadczenia woli wskazuje art. 945 kc.

Art. 945.

§1. Testament jest nieważny, jeżeli został sporządzony:

- 1) w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli;
- 2) pod wpływem błędu uzasadniającego przypuszczenie, że gdyby spadkodaw-

ca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści;

3) pod wpływem groźby.

§2. Na nieważność testamentu z powyższych przyczyn nie można się powoływać po upływie lat trzech od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności, a w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku.

Psychiatrów interesuje przede wszystkim pierwszy punkt §1 tego artykułu. Treść punktu 1 nie wymienia psychiatrycznych przyczyn nieważności oświadczenia woli, ale wiadomo, że chodzi o takie przyczyny, które wyłączają świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, a te są wymienione w art. 82 kc.

Art. 82.

Nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego chociażby przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych.

Pietrzykowski [1997] wskazuje, że wymienione w art. 82 kc wady oświadczenia woli obejmują „dwa stany faktyczne: wyłączenie świadomości i wyłączenie swobody”, niezależnie od tego, czy są to stany trwałe czy przejściowe, ale istniejące w czasie sporządzenia testamentu. Stany te tłumaczy on następująco: „brak świadomości charakteryzuje się brakiem rozeznania, niemożnością zrozumienia posunięć własnych lub też innych osób, niezdawaniem sobie sprawy ze znaczenia własnego postępowania”,

natomiast

„stan wyłączający swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli może być rozumiany tylko jako stan, w którym możliwość wolnego wyboru jest całkowicie wyłączona”.

Przypomina, że wyłączenie świadomości albo swobody może mieć miejsce właśnie w wypadku choroby psychicznej, „niedorozwoju umysłowego” oraz innego, chociażby przemijającego zaburzenia czynności psychicznych. Jako takie zaburzenia wymienia on: „alkoholizm, narkomanię, wysoką gorączkę, hipnozę, obłązną chorobę, uwiąd starczy i agonię”. Zaznacza, że korzystanie ze zwolnienia lekarskiego w tym czasie nie dowodzi istnienia takich zaburzeń, ale „nie bez znaczenia dla oceny stanu świadomości takiej osoby jest fakt, że w chwili zawierania umowy korzystała ona z pomocy adwokata”. Komentator nie wyjaśnia, czy ten fakt dodaje w wątpliwość pełną zdolność do czynności prawnych takiej osoby, czy raczej ją potwierdza. Stwierdza natomiast, że nawet po śmierci strony, która złożyła wadliwe oświadczenie woli jest dopuszczalne ustalenie nieważności umowy, „jeżeli materiał zebrany w sprawie wystarczy do udowodnienia, że taki stan istniał w chwili składania oświadczenia woli; takiego ustalenia może żądać również spadkodawca wspomnianej osoby”.

Pazdan [1998] stwierdza, że sporządzenie testamentu w okresie remisji „w czasie, gdy choroba się cofnęła (*lucidum intervallum*), wada z art. 945 §1 pkt 1 nie zachodzi”. Dodaje, że przy istnieniu takiej wady „sąd powinien skorzystać z opinii biegłego lub biegłych”. Wskazuje on na słuszność orzeczenia SN z dnia 23.07.1982 r., III CRN 159/82, OSN 1983, nr 4, poz. 57 stwierdzającego, że „przekonanie notariusza przesłuchanego w charakterze świadka co do poczytalności spadkodawcy w chwili sporządzania testamentu nie jest dla sądu wiążące; zeznania tego świadka (choć jest osobą godną zaufania i postronną) podlegają ogólnym zasadom co do oceny zeznań świadków”. Również, jeżeli notariusz odnotuje w akcie notarialnym, że spadkodawca jest w pełni władz umysłowych i składa oświadczenie woli w stanie pełnej świadomości, to jednak takie stwierdzenie notariusza nie korzysta z domniemania prawdziwości (art. 244 kpc). Pazdan ponadto czyni wzmiankę o spotykanym po-

glądzie, jakoby konający nie był w stanie powziąć swobodnie aktu woli, ale powołuje się przy tym na Półtawską, że taka ocena bywa pochojna i nie zawsze zgodna ze stanem rzeczywistym. Półtawska [1974] istotnie wskazuje, że niekiedy psychoza kardialna występuje jako psychoza przedagonalna i poprzez narastający niepokój ruchowy, objawy niewydolności krążenia, stan zamęcenia świadomości, prowadzi do stanu śpiączkowego i śmierci. Taka psychoza znosi zdolność do sporządzania jakichkolwiek aktów prawnych. Jednakże taki stan nie zawsze musi wystąpić przed zgonem. Półtawska wskazuje, że niekiedy strony błędnie twierdzą, że testament jest nieważny, ponieważ został sporządzony tuż przed śmiercią, ich zdaniem „nie mógł sporządzić testamentu, bo był umierający”. Autorka przypomina, że zejście śmiertelne nie musi być poprzedzone psychozą lub utratą przytomności. Niektórzy ludzie zachowują do ostatniego oddechu jasność umysłu i zdolność sądu, dlatego „samo stwierdzenie szybkiej śmierci testatora po sporządzeniu testamentu nie wyklucza ważności testamentu”.

Kodeks cywilny dzieli testamenty na zwykłe (art. 949–951 kc) i szczególne (art. 952–954 kc). Do testamentów zwykłych należą:

- a) testament własnoręczny (halograficzny – art. 949 kc),
- b) testament notarialny (art. 950 kc),
- c) testament allograficzny (art. 951 kc).

Testamenty szczególne mogą być sporządzone tylko w razie istnienia określonych w ustawie szczególnych okoliczności.

Art. 949

- §1. Spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że napisze go w całości piśmem ręcznym, podpisze i opatrzy datą.
- §2. Jednakże brak daty nie pociąga za sobą nieważności testamentu własnoręcznego, jeżeli nie wywołuje wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co do treści testamentu lub co do wzajemnego stosunku kilku testamentów.

Wymagania dotyczące formy testamentu służą do skłonienia spadkodawcy do rozważenia nad formą i treścią testamentu, ułatwiają dowód jego sporządzenia i autentyczności, a utrudniają sfałszowanie testamentu lub posługiwanie się testamentem fałszywym.

Testament własnoręczny wymaga spełnienia trzech przesłanek, wymienionych w art. 949 §1 kc:

- a) napisania go w całości piśmem ręcznym przez spadkodawcę,
- b) podpisania go przez spadkodawcę,
- c) opatrzenia datą przez spadkodawcę.

Brak spełnienia dwóch pierwszych przesłanek pociąga za sobą zawsze nieważność testamentu, co nie zawsze ma miejsce przy braku przesłanki trzeciej. Jedyne oryginał ma walor testamentu, a nie kopie.

Podpis testatora potwierdza jego wolę testowania i pozwala zidentyfikować jego osobę, a także oznacza ukończenie testamentu. Podpis powinien zawierać imię (a przynajmniej jego pierwszą literę) i nazwisko testatora, natomiast duży skrót nazwiska lub parafa testatora nie może być uznana za jego podpis. To samo dotyczy inicjałów. Podpis powinien znajdować się pod tekstem testamentu, a więc pod spisaniem rozporządzeniem testatora.

Odnosnie daty wymaga się podania piśmem ręcznym dnia, miesiąca i roku sporządzenia testamentu. Jeżeli testator sporządza w tym samym dniu więcej niż jeden testament, powinien podać godzinę (lub nawet minutę) sporządzenia testamentu. Brak daty powoduje bezwzględną nieważność testamentu, chyba że są spełnione przesłanki wynikające z art. 949 §2 kc (to samo dotyczy podania daty nieprawdziwej, chyba że chodzi o oczywistą pomyłkę, możliwą do skorygowania). Brak daty w testamencie halograficznym wtedy pociąga za sobą nieważność testamentu, gdy wywołuje on wątpliwości co do zdolności do testowania (przed czy po zachorowaniu lub ubezwłasnowolnieniu), treści testamentu (np. gdy ustanowił spadkobiercą „żonę”, a był dwukrotnie żonaty) lub co do wzajemnego stosunku do siebie kilku testamentów (jeżeli chociaż jeden

jest bez daty, a z treści nie wynika, w jakim stosunku do siebie pozostają).

Art. 950

Testament może być sporządzony w formie aktu notarialnego.

Takie testamenty mogą sporządzać też osoby niewidome, głuche, nieme, nie umiejące pisać i czytać, nie znające języka polskiego.

Art. 951

§1. Spadkodawca może sporządzić testament także w ten sposób, że w obecności dwóch świadków oświadczy swą ostatnią wolę ustnie wobec przewodniczącego zarządu gminy, sekretarza gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego.

§2. Oświadczenie spadkodawcy spisuje się w protokole z podaniem daty jego sporządzenia. Protokół odczytuje się spadkodawcy w obecności świadków. Protokół powinien być podpisany przez świadków. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to zaznaczyć w protokole ze wskazaniem przyczyny braku podpisu.

§3. Osoby głuche lub nieme nie mogą sporządzić testamentu w sposób przewidziany w artykule niniejszym.

Od czasu wejścia w życie ustawy z dnia 23.08.1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz. U. nr 114, poz. 542) osobami urzędowymi, wobec których spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę, są:

- a) przewodniczący zarządu gminy,
- b) sekretarz gminy,
- c) kierownik urzędu stanu cywilnego (zwykli członkowie zarządu utracili kompetencje w tym zakresie). Sołtys nie był i nie jest osobą urzędową, wobec której spadkodawca może złożyć oświadczenie swej ostatniej woli.

Spadkodawca oświadcza swą wolę ustnie osobie urzędowej w obecności dwóch świadków. Protokół powinien być spisany, odczytany przez osobę urzędową, jednego ze świadków lub protokolanta, a następnie pod-

pisany przez spadkodawcę, osobę urzędową i świadków, przy czym podpisy osoby urzędowej i świadków są konieczne, natomiast spadkodawcy – nie, jednak jeżeli nie może się podpisać, bo nie umie pisać, albo uniemożliwia mu to choroba lub kalectwo – należy w protokole wskazać przyczyny braku tego podpisu [za Pazdanem 1998].

Kodeks cywilny przewiduje trzy rodzaje testamentów szczególnych:

- (1) testament ustny (art. 952 kc),
- (2) testament podczas podróży na statku morskim lub powietrznym, tzw. „podróżny” (art. 953 kc),
- (3) testament wojskowy (art. 954 kc).

Wszystkie one mają dwie wspólne cechy:

- a) testament w formie szczególnej wolno sporządzić tylko w razie istnienia okoliczności określonych w ustawie,
- b) moc prawna takiego testamentu jest ograniczona w czasie (art. 955 kc).

Art. 952

§1. Jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków.

§2. Treść testamentu ustnego może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków albo osoba trzecia spisze oświadczenie spadkodawcy przed upływem roku od jego złożenia z podaniem miejsca i daty oświadczenia oraz miejsca i daty sporządzenia pisma, a pismo to podpisze spadkodawca i dwaj świadkowie albo wszyscy świadkowie.

§3. W wypadku, gdy treść testamentu ustnego nie została w powyższy sposób stwierdzona, można ją w ciągu sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku stwierdzić przez zgodne zeznania świadków złożone przed sądem. Jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków nie jest możliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody,

sąd może poprzestać na zgodnych zeznaniach dwóch świadków.

A zatem sporządzenie testamentu szczególnego może nastąpić wtedy, gdy wystąpi jedna z dwu przesłanek wymienionych w art. 952 §1 kc:

- 1) obawa rychłej śmierci,
- 2) szczególne okoliczności powodują, że nie jest możliwe (lub jest bardzo utrudnione) sporządzenie testamentu zwykłego.

Pazdan [1998] wskazuje na istniejące różnice poglądów, czy obawa rychłej śmierci testatora powinna być uzasadniona obiektywnie, czy wystarczy odczuwanie jej jedynie subiektywnie przez spadkodawcę. Zwolennicy poglądu obiektywnego uzasadnienia obawiają się, że „czysto subiektywne ujęcie nadmiernie poszerza możliwość sporządzenia testamentu ustnego”, co jest niepożądane ze względu na to, że testament szczególny nie gwarantuje rzeczywistej woli testatora w takim stopniu, jak to czynią testamenty zwykłe. Przyznają jednak, że przepis ten nie wymaga „niebezpieczeństwa rychłej śmierci”, lecz jedynie istnienie „obawy rychłej śmierci” i zgadzają się, że „za wystarczające należy zatem uznać wystąpienie u spadkodawcy obawy rychłej śmierci opartej – przy uwzględnieniu jego punktu widzenia – na okolicznościach uzasadniających to jego przekonanie, choćby wiedza o tych okolicznościach wyniknęła z błędu. Odrzucić zaś trzeba te sytuacje, gdy obawa rychłej śmierci oparta jest na przesłankach całkowicie irracjonalnych”. Autor ten powołuje się na uchwałę SN z dnia 7.01.1992 r., III CZP 135/91, OSP 1993, nr 1, poz. 4, której teza brzmi: „Obawa rychłej śmierci spadkodawcy w rozumieniu art. 952 §1 kodeksu cywilnego istnieje nie tylko wtedy, gdy jego stan zdrowia w chwili sporządzenia testamentu sam przez się lub w powiązaniu z innymi okolicznościami, jak z podeszłym wiekiem albo przewlekłym schorzeniem, czynił tą obawę realną w świetle doświadczenia życiowego, a zwłaszcza wiedzy lekarskiej, lecz także w sytuacji jedynie subiektywnego przekonania spadkodawcy co do rychłego jego zgonu”. Z powyższego wynika,

że istotne jest jednak uczucie obawy rychłej śmierci u testatora i musi ona istnieć w chwili sporządzania testamentu. Przyczyny mogą być dowolne: podeszły wiek testatora, choroba, nieszczęśliwy wypadek itp. Obawa rychłej śmierci odczuwana przez testatora uzasadnia sporządzenie testamentu ustnego.

Pomijam okoliczności uniemożliwiające lub znacznie utrudniające sporządzenie testamentu zwykłego, bo ich ocena na ogół nie należy do zadań biegłych psychiatrów.

Warunki sporządzania testamentu „podróżnego” są wskazane w art. 953 kc.

Art. 953

Podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swą wolę dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków; dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy, podaje datę jej spisania i pismo to w obecności świadków odczytuje spadkodawcy, po czym pismo podpisuje spadkodawca, świadkowie oraz dowódca statku lub jego zastępca. Jeżeli spadkodawca nie może podpisać pisma, należy w piśmie podać przyczynę braku podpisu spadkodawcy. Jeżeli zachowanie tej formy nie jest możliwe, można sporządzić testament ustny.

Od 17 lutego 1965 r. obowiązuje rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 30.01.1965 r. (Dz. U. nr 7, poz. 38) przewidziane w art. 954 kc dla testamentów wojskowych.

Art. 954

Szczególną formę testamentów wojskowych określi rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości.

Pazdan [1998] informuje o treści tego rozporządzenia. §1 rozporządzenia informuje, że testament wojskowy można sporządzić tylko w czasie mobilizacji lub wojny albo przebywania w niewoli.

Formy testamentu wojskowego mogą być następujące:

- 1) spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie sędziemu wojskowemu, który spisuje ją w protokole z podaniem miejsca i daty jego rozporządzenia, odczytuje protokół spadkodawcy i sporządza o tym wzmiankę; następnie protokół podpisuje spadkodawca i sędzia, a jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, sędzia wojskowy powinien zamieścić w protokole uwagę wyjaśniającą powód braku podpisu spadkodawcy;
- 2) spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie w obecności dwóch świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy, podając miejsce i datę jej spisania, a następnie tak sporządzony testament podpisują spadkodawca i dwaj świadkowie;
- 3) jeżeli spadkodawca nie może się podpisać, oświadcza ustnie swą ostatnią wolę w obecności trzech świadków jednocześnie obecnych, z których jeden spisuje wolę spadkodawcy podając miejsce i datę jej spisania wraz z wyjaśnieniem powodu braku podpisu spadkodawcy, tak sporządzony testament po odczytaniu go spadkodawcy i dokonaniu o tym wzmianki podpisują wszyscy trzej świadkowie;
- 4) w razie obawy rychłej śmierci spadkodawcy wskutek odniesionych ran lub choroby albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie formy testamentu określonej w ust. 1 jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, testament wojskowy może być sporządzony również w tej formie, że spadkodawca oświadcza swą ostatnią wolę ustnie wobec dwóch świadków, choćby niejednocześnie obecnych, stwierdzenie treści takiego testamentu może nastąpić w sposób przewidziany w art. 952 §2 i §3 kodeksu cywilnego.

Testament w jednej z wyżej wymienionych form mogą sporządzić tylko osoby wymienione w §2 rozporządzenia, ale cytujący je komentator [Pazdan 1998] tak szczegółowo go nie przytacza. Wymieniając formy

testamentów komentator wskazuje na osobę sędziego wojskowego i świadków, być może są oni jakoś bliżej scharakteryzowani.

Art. 955

Testament szczególny traci moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie formy testamentu zwykłego, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu. Bieg terminu ulega zawieszeniu przez czas, w ciągu którego spadkodawca nie ma możliwości sporządzenia testamentu zwykłego.

ZADANIA BIEGŁEGO PSYCHIATRY

Przedstawione unormowania wskazują, że wydając opinię w sprawach testamentowych biegły psychiatra otrzymuje jako podstawowe następujące zadania:

- 1) ocenę stanu psychicznego testatorki czy testatora w czasie sporządzenia testamentu, a zwłaszcza czy znajdował(a) się w stanie choroby psychicznej, „niedorozwoju umysłowego” (upośledzenia umysłowego) lub innych, choćby przemijających zaburzeń czynności psychicznych;
- 2) czy stwierdzony stan psychiczny testatora wyłączał „świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli”, czy mimo stwierdzonych zaburzeń zdolności te były zachowane.

A ponadto, przy testamentach szczególnych bywa, że sąd zleca dodatkowe zadanie:

- 3) czy w chwili sporządzania testamentu ustnego istniała u spadkodawcy obawa rychłej śmierci.

Stwierdzając istnienie zaburzeń psychicznych u testatora biegły musi ocenić rodzaj zaburzeń lub ich głębokość (nasilenie) i zdecydować, czy były one takiej jakości lub tak nasilone, że wyłączały „świadome lub swobodne powzięcie decyzji lub wyrażenie woli”, lub też, że ich jakość czy nasilenie nie wyłączały tych zdolności. Kodeks cywilny nie przewiduje ograniczonej zdolności do

świadomego lub swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli, a takie sformułowanie – niestety – jest zbyt częstym błędem biegłych psychiatrów. Uszkiewiczowa [1973a, 1973b] podkreślała w swoich publikacjach, że unormowanie to różni się od unormowań dotyczących poczytalności w kodeksie karnym i dlatego wnioski w opiniach dotyczących zdolności do testowania o „znacznym ograniczeniu”, „niepełnym pozbawieniu zdolności” jest błędne i powoduje uznanie opinii za niejasną. Błędy takie wskazywała również w swej pracy Półtawska [1974] i powoływała się na słuszność podkreślania ich przez Uszkiewiczową.

Ponadto zarówno komentatorzy kodeksu cywilnego [Pietrzykowski 1997, Pazdan 1998], jak też autorzy publikacji psychiatrycznych [Uszkiewiczowa 1973a, 1973b, Półtawska 1974] zwracają uwagę na alternatywne sformułowanie zawarte w art. 82 kc w słowach: „...w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli”. Uszkiewiczowa [1973] doszukuje się w nim analogii do art. 25§ 1 kk (obecnie 31 §1 kk) stwierdzającego niepoczytalność sprawcy, gdy „nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem”. Zauważa, że testator podejmując decyzję i wyrażając wolę mógł być świadomy, ale czynności te mogły być nieswobodne. Odwrotność tych stanów jest oczywiście niemożliwa, kto ma wyłączoną świadomość tym samym ma wyłączoną swobodę działania.

Pragnę zauważyć, że art. 945 §1 pkt 1 używa tego samego sformułowania dla określenia wady oświadczenia woli, które zostało użyte w art. 82 kc, tj. „Testament jest nieważny, jeżeli został sporządzony: 1) w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli”, czyli oba artykuły wskazują dwa stany: wyłączenia świadomości i wyłączenia swobody, czyli woli. Art. 82 kc wyraźnie wskazuje przyczyny tego wyłączenia: „chorobę psychiczną, „niedorozwój umysłowy” lub inne, choćby przemijające zaburzenia czynności psychicz-

nych”. Półtawska [1974] przedstawia „praktyczne definicje” stanów świadomości i swobody powzięcia decyzji:

- 1) „...świadomy jest ten człowiek, który wie, że chce podjąć konkretne działanie oraz wie, co to działanie oznacza i jaki może być jego skutek”.
- 2) „Przez pojęcie swobodnej woli będziemy rozumieli taki stan, w którym człowiek jest zdolny sam podjąć decyzję, gdyż rozumie co czyni”.

Potrzeba oceny istnienia u testatora obawy rychłej śmierci zachodzi wtedy, gdy został on uznany za zdolnego do świadomego i swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli sporządzając testament ustny, a zachodzi wątpliwość czy istotnie w tym czasie obawiał się rychłej śmierci. Pazdan [1998] omawiając art. 952 kc (dotyczący okoliczności sporządzenia testamentu ustnego) wskazuje na różnice istniejące w judykaturze, a dotyczące uzasadnienia obawy rychłej śmierci; czy wystarczy jej subiektywne poczucie u testatora czy musi być ona uzasadniona obiektywnie. Ostatecznie stwierdza, że wystarczy wystąpienie tej obawy u spadkodawcy w chwili testowania, na podstawie okoliczności, które – z jego punktu widzenia – uzasadniały to jego przekonanie.

Biorąc pod uwagę stan zdrowia spadkodawcy, który mógłby uzasadniać potwierdzenie istnienia u niego obawy rychłej śmierci, należy wskazać np. choroby narządu krążenia, a zwłaszcza te, w których występuje ostre niedokrwienie układu nerwowego. Mózg jest najbardziej wrażliwy na niedobór tlenu, zaś długotrwałe jego niedotlenienie może powodować różnorakie zaburzenia psychiczne nawet u osób zdrowych. Dwu-trzygodzinny niedobór tlenu powoduje: uczucie zmęczenia, ból głowy, trudności w skupieniu uwagi, zmianę samopoczucia i zniesienie kontroli emocji. Towarzyszy im uczucie lęku, który poza niedotlenieniem mózgu występuje też w zaburzeniach czynności serca, zawałach mięśnia sercowego, w zespole wypadania zastawki dwudzielnej, a także w lęku napadowym (w napadach paniki – *panic disorder*). Niekiedy występują również zabu-

rzenia emocji i nastroju w postaci stanów lękowych, lękowo-depresyjnych lub depresyjnych [Rydziński i Pużyński 1988].

Natomiast stwierdzenie istnienia obiektywnych przesłanek, mogących przyczynić się do wystąpienia obawy rychłej śmierci, np. przewlekłe nadciśnienie tętnicze, miażdżycza naczyń mózgowych ze zmianami zwyrodnieniowymi np. mięśnia sercowego, ale bez danych o tym, że stan uległ nagłemu pogorszeniu i że testator przeżywał obawę rychłej śmierci, nie wystarczy do uzasadnienia istnienia takiej obawy.

PIŚMIENNICTWO

1. Banaszczyk Z, Brzozowski A, Majak J, Ogiegło L, Pazdan M, Pietrzykowski J, Popiołek W, Safian M, Skowrońska E, Szachulowicz J, Zawada K. Kodeks cywilny. Komentarz. T. I, red. Pietrzykowski K. Warszawa: Wyd Beck; 1997.
2. Banaszczyk Z, Brzozowski A, Majak J, Ogiegło L, Pazdan M, Pietrzykowski J, Popiołek W, Safian M, Skowrońska E, Szachulowicz J, Zawada K. Kodeks cywilny. Komentarz. T. II, red. Pietrzykowski K. Warszawa: Wyd Beck; 1998.
3. Hajdukiewicz D. Przyczyny zasięgania opinii sądowo-psychiatrycznej instytutu naukowego w sprawach cywilnych. *Post Psychiatr Neurol* 2000; 9 (supl 1): 41–9.
4. Póltawska W. Ekspertyza sądowo-psychiatryczna w postępowaniu testamentowym. Warszawa: PZWL; 1974.
5. Rydzyński Z, Pużyński S. Choroby narządu krążenia prowadzące do niedotlenienia mózgu. W: Dąbrowski S, Jaroszyński J, Pużyński S, red. *Psychiatria*. T. 2. Warszawa: PZWL; 1988.
6. Uszkiewiczowa L. Ocena zdolności do czynności prawnych osób już nieżyjących, dokonanych na podstawie akt sprawy. *Psychiatr Pol* 1973a; 7 (5): 569–75.
7. Uszkiewiczowa L. Opinia biegłego z zakresu psychiatrii. Warszawa: Wyd Prawnicze; 1973b.

Adres: Dr Danuta Hajdukiewicz, Klinika Psychiatrii Sądowej Instytutu Psychiatrii i Neurologii, ul. Partyzantów 2/4, 05-802 Pruszków